

Jaffe Vink

Holy Shit!

2018 Prometheus Amsterdam

De uitvinding van toiletpapier

Je zit op de wc. Naast je hangt een rol toiletpapier aan een houder. Die rol kan twee kanten op: hij rolt naar voren of naar achteren. Daar is wel eens gedoe over. Moet hij naar voren of moet hij naar achteren?

Meestal rolt het papier naar voren. Je kunt het afscheuren langs een lijn met van die gaatjes. Velletje voor velletje. Of vijf tegelijk. De dikke rol wordt dunner en aan het eind stuit je op een kartonnen koker die tevoorschijn floept. Het laatste velletje blijft verkreukeld op de koker achter met wat lijmresten. Het is tijd voor een nieuwe rol.

En dan sta je daar in de rij bij de caissière met dat reuzepak van zestien rollen toiletpapier, dat boven alle andere boodschappen op de kassaband uittoert. Je hebt de keuze voor dit papier al lang geleden gemaakt: enkellaags, dubbellaags, 3-laags, 4-laags, extra zacht en toch sterk, wit of witter of misschien een keer met een blauw motief – je staat daar en je doet alsof de schaamte voorbij is, je rekent af, het pak past niet in de plastic boodschappentas en dus neem je het ding onder je arm en wandelt de supermarkt uit.

Je loopt naar huis. Nog nooit heb je eraan gedacht dat dit toiletpapier dat je al bijna je hele leven dagelijks ge-

bruikt, ooit is uitgevonden. De stoommachine is uitgevonden en de gloeilamp en de telefoon en de computer, maar gewoon toilet papier?

Je loopt met dat pak toilet papier en je merkt dat er nog een rest van schaamte is, een schaamte die je als jongen niet had – zo'n jongen uit het gewiekste *Handboek voor jongens* dat vertelt wat je moet doen als je iemand met een pak toilet papier op straat ziet lopen: 'Dan moet je ineens zeggen: *Dat heeft die Joseph Gayetty toch maar mooi uitgevonden!* Als ze verbaasd reageren, doe je alsof dit iets is wat iederéén weet.'

Hoe ging het in al die eeuwen voor de uitvinding van het toilet papier? Het ging met water, als er water in de buurt was – en vaak was er geen klaterende beek. Het ging met één of twee vingers of de halve hand, en daarna was er weer water nodig maar er was niet altijd water. Het ging met bladeren en takken. Het ging met wat er was: van sneeuw tot kokosnoot, van mos tot schelp, van schapenwol tot de wonderlijke maïskolf – met de pluim of met de gestroopte kolf. En in het oude Rome ging het met een spons op een stok, gedoopt in een aardewerken pot met zout water.

Later, eeuwen later, kwam de tijd van het privaat, een houten hok aan het huis of op het erf. Het interieur bestond uit een plank met een gat en een deksel. Het privaat kwam daarna ook in het huis, een aparte kleine kamer in gang of achterhuis. In dit privaat ging het, dankzij de uitvinding van de drukpers, met kranten, pamfletten, tijdschriften en uitgescheurde boekpagina's.

In New York werd de invloedrijke *New York Tribune* gebruikt als veeglap, en de prille *New York Times*, in stukken geknipt, en op het land de populaire *Old Farmer's Almanac*, gaatje erin, touwtje erdoor, spijkertje in de muur.

De ondernemer Joseph Gayetty beschouwde die oude kranten met hun drukinkt als een smerig gif; het was gevaarlijk voor de gevoelige lichaamsdelen. Geïnspireerd door de opkomende papierindustrie kwam hij in 1857 op het idee om schoon papier te maken voor het vuile werk. Losse vellen. Het eerste echte toiletpapier. In advertenties waarschuwde hij voor het gevaar van de drukinkt en prees zijn eigen toiletpapier om de hygiëne én de geneeskrachtige werking: de toevoeging van sap uit de dikke bladeren van de aloë vera voorkwam het ontstaan van aambeien. Hij verkocht het toiletpapier onder de naam *Gayetty's Medicated Paper* en voorzag elk vel met het watermerk van zijn naam. 500 vel voor 50 cent.

Het medicinale toiletpapier was geen succes. Het was te duur. Oud papier was gratis. De Amerikanen bleven daarom liever hun kranten en tijdschriften gebruiken. Met inkt en al.

De comeback van het toiletpapier duurde tientallen jaren. En het werd aangekondigd als *nieuw*: de eerste rol met geperforeerd toiletpapier. Je kon velletje voor velletje afscheuren. Op de patentaanvraag van Seth Wheeler van de Albany Perforated Wrapping Paper Co. staat de scheurlijn getekend. Het was 22 december 1891.

Ook de firma Scott van Church Street in New York komt met nieuw toiletpapier en met een uitgebreide advertentiecampagne. Er is behoefte aan meer informatie over hygiëne, vindt Scott, want twee derde van alle man-

nen en vrouwen van middelbare leeftijd en ouder lijden aan ‘een of andere rectale aandoening’.

Rectaal – dan zitten we in de endeldarm, het laatste deel van de dikke darm, de monding van de kakaroute.

Die rectale aandoening, vervolgt Scott, komt door de inferieure kwaliteit van het toiletpapier. ‘Ruw toiletpapier kan ernstige verwondingen veroorzaken.’

Die drukinkt van oude kranten was al niet best, maar dat ruwe toiletpapier is ook niet goed. Scott zegt het niet met zo veel woorden – de taal omtrent de gevoelige delen is nog zeer gesluierd – maar het gaat om venijnige houtsplinters. De firma Scott wist het probleem ook niet meteen op te lossen, want pas in 1935 kwam een fabrikant met een opmerkelijke verbetering: ‘splintervrij toiletpapier’. Wij zijn nu zo gewend aan het comfort van 4-laags, extra zacht en toch sterk, dat we geen moment hebben bedacht dat er toen houtsplinters in het papier zaten. We waren ook bijna vergeten dat papier, sinds het midden van de negentiende eeuw, wordt gemaakt van bomen.

Het maken van goed toiletpapier had zijn tijd nodig: van de uitvinding in 1857 via de eerste rol tot aan het splinter-vrije toiletpapier duurt bijna tachtig jaar. En dan komt St. Andrews Paper Mill uit Londen in 1942 voor het eerst met dubbellaags toiletpapier, dat de kans vermindert om tijdens het vegen met de vinger door het papier te gaan.

De reclame wordt zinnelijker. In de jaren vijftig presenteert de Scott Paper Company een campagne voor zacht toiletpapier in pasteltinten. Een *Lady in Gown*, een bevallige dame in een lichtblauwe ochtendjas van syn-

thetische zijde met een grote strik en een teddyberen-kraag, het haar al geföhnd, de lippen gestift en de nagels roodgelakt, hangt heel behoedzaam – we zien haar op de cover van dit boek – een rol lichtblauw en zijdezacht toilet-papier aan de houder. Die houder heeft aan het eind een handgreep: een opgerolde koperen slang. De bek van de slang nadert de vingers van de vrouw.

Hoe moet die rol nu worden opgehangen? Moet het papier naar voren rollen of naar achteren?

Op 17 maart 2015 tweet de schrijver Owen Williams een afbeelding van het patent van Seth Wheeler uit 1891, waarop te zien is dat het papier naar voren rolt. ‘Het patent voor toilet-papier maakt een einde aan het *over versus under debate*’. Dezelfde dag neemt de website *The Huffington Post* het bericht over: ‘Het eeuwige debat over toilet-papier lijkt meer dan een eeuw geleden al beslist.’ Dan gaat de rol van Seth Wheeler wereldwijd via Twitter en Facebook. Het pleit is beslecht: naar voren.

Maar als we kijken naar de handen van de dame in blauwe zijde, die de richtlijnen van de aloude Scott Paper Company volgt, dan is het: naar achteren.

Een paard in de gracht

De ochtend. Je staat op. Half slaperig. Je loopt naar de wc. Die wc is zo normaal en zo wit en zo vormvast dat het lijkt alsof dit ding met die rare tweeletterige naam er altijd al is geweest.

Maar dat is hij niet. In 1895 woonde een heel gewoon gezin met vier kinderen in een eenkamerwoning op de Lindengracht in de Amsterdamse Jordaan. De jongste zoon sliep bij zijn ouders in de bedstee, de twee dochters in de andere bedstee, de oudste zoon sliep op de vloer. In de kamer was een kraan – zonder gootsteen.

De wc: een emmer in de kast.

Was er geen wc in 1895? Zo'n doodgewone wc, met de aanvoer van spoelwater en de afvoer van het een en ander? En als er geen wc was, hoe ging het dan? Er werd gepoept en geplast. Altijd en overal. Maar hoe?

Eeuwenlang was het: in de vrije natuur, onder de blote hemel, op het veld, aan de rand van een bos, bij een beek, op een zandpad, en dan langs de kant van een dorpsweg, in een tuin, bij een hok, een hut, een stal, op een vee-markt, op de brink, en dan in een steeg van de stad, op straat, bij een muur, bij een huis, onder een raam, in de schaduw van een boom, er werd gepoept en geplast, op

alle plaatsen, in alle hoeken, de hele stad was vergeven van onreinheden, aldus een negentiende-eeuwse ooggetuige in het boek *Koninkrijk vol sloppen* van de cultuurhistoricus Auke van der Woud: ‘Waarlijk iedere hoek, iedere muur, ieder pakhuis, ieder wachthuis, ja! iedere boom is eene uitnodiging om aldaar gerustelijk die onreinheden te mogen brengen.’

Ook binnen, in de wc-loze huizen van vroegere eeuwen, ook in de huizen van stand, waren de sporen zichtbaar. Een boek over goede manieren uit 1570 is niet te spreken over dit huiselijke wildplassen en wildpoepen: het is onwelvoeglijk om dit te doen in de woonkamer of voor het vrouwenvertrek.

In het paleis van Versailles, met zijn goud, brokaat en damast, poepte de Zonnekoning op een stoel met een gat in de fluwelen zitting, terwijl hij petitieën in ontvangst nam en staatszaken afhandelde. Een lakei zorgde voor de afvoer. Het was de enige speciale stoel in het dichtbevolkte paleis. In de lange gangen waren her en der hokjes met een plank en een gat. Geen water. Geen toiletpapier. De duizenden edellieden hadden geen zin om in de rij te staan voor die paar hokjes. Alle hertogen en markiezen, alle hertoginnen en markiezinnen, met al hun bedienden, die resideerden in de driehonderdvijftig kamers en zalen, plasten en poepten domweg in alle hoeken van het paleis. Soms was er een po in een kamer; die werd geleegd via het raam. Het paleis was een grote zwijnenstal. Het stonk afgrijselijk. Maar de adel was eraan gewend, net zoals aan de damasten gordijnen. Het was de geur van het paleis, vermengd met parfum.

De goede manieren kwamen langzaam. Het inzicht dat hygiëne belangrijk is, kwam nog langzamer.

Men timmerde een 'privaat', een ruimte om zich terug te trekken. Privé. Een houten hok buiten, het kleinste kamertje binnen: het kakhuis. Ook wel: het schijthuis. Schijten is vulgair. Kakken is voorname, want het woord is afgeleid van het Latijnse *cacare*. Misschien voelt het nu anders, maar kakken is van het niveau van een freule die het over haar fecaliën heeft.

Deze voorloper van de wc loosde door een stortkoker op de beerput. Het was een open verbinding: de poep viel naar beneden, de rotte lucht steeg omhoog.

Beerputten waren er al her en der. 'Beer' is een stokoud woord voor *menschendrek*. Een beerput is een bakstenen ronde put, waarin een poepemmer gelegd kan worden of waarin die stortkoker van zo'n vroege plee uitkomt. Het gebeurde ook dat de stortkoker uitmondde in een buis die liep naar een sloot of gracht. De menschendrek kwam dan rechtstreeks in de stadswateren. In oude steden lag zo ongeveer elk huis in de buurt van water, het wemelde er van de sloten en grachten, in alle soorten en maten, van majestueus tot miezerig, maar vooral van smerig tot verschrikkelijk smerig.

Ons beeld van een gracht is getekend door de pracht en praal van de Amsterdamse grachtengordel, door de Herengracht met haar 'gouden bocht', maar niet elke gracht was roemrijk. Zie de Goudsbloemgracht, de gracht met de mooiste naam, in het hart van de veelbezongen Jordaan, vlak bij de Lindengracht en omgeven door de Goudsbloemstraat en de Eerste, Tweede en Derde Goudsbloemdwarstraat: in werkelijkheid was deze

gracht een vieze gore stinksloot, onbeschoeid en kadeloos, met aan weerszijden een modderig pad. De Goudsbloemgracht werd in 1857 gedempt. De evergreen *Aan de Amsterdamse grachten / heb ik heel mijn hart voor altijd verpand* gaat niet over alle grachten.

Wie in de negentiende eeuw langs die beroemde Amsterdamse grachtengordel liep, zag hoe de ramen werden gewassen, de deurknoppen gepoetst en de stoepen geschrobd. De gordel was het toonbeeld van netheid. Maar ook hier mondde de afvoerbuï van het privaat regerecht uit in het deftige grachtenwater. Op zijn best was er een beerput achter het huis of in de kelder. De put werd eens in de zoveel tijd geleeqd door een ploeg nachtwerkers: het werk vond 's nachts plaats vanwege de stank. De nachtwerkers hadden vele namen. Putjescheppers. Heimelykheidruimers. Kakhuislegers. Privaatschoonders. Stilleschrobbers. Strontreinigers. De bewoners ervoeren het legen van de beerput als 'een vreselijke kwelling' die hen de hele nacht wakker hield.

De beerputten in de arme wijken werden vaak niet gemetseld: de bakstenen waren gestapeld. Door de ruimte tussen de stenen kon de vochtige drek langzaam weglopen, met als voordeel dat de put minder snel vol raakte. Deze stinksoep doordrenkte de grond en vervuilde het grondwater.

Voor de stadsbewoners zonder beerput kwam vanaf 1870 de strontkar. De opzet was eenvoudig: de bewoners verzamelden hun uitwerpselen in een ton of emmer en dan kwam de kar een paar keer per week langs om de boel op te halen. Je ziet het op oude foto's van de pit-

toreske Jordaan: de langgerokte vrouwen staan te wachten op hun beurt, een emmer in de hand. Ook een man: hoed op het hoofd, pijp in de mond, emmer in de hand. Sommigen wonen op de begane grond; anderen wonen op driehoog, vierhoog, en zijn met die volle emmer de trap af gekomen.

De 'heimelykheidruimer' leegt de emmers één voor één in de kar. Het is een morsige bedoening. Het zwarte paard staat geduldig te wachten. De bewoners van driehoog, vierhoog, gaan straks de trap weer op met zo'n lege, stinkende emmer.

De strontkar – alias de Boldootkar, genoemd naar de fameuze eau de cologne van de Amsterdamse firma J.C. Boldoot, in de volksmond: odeklonje – kwam niet in elke straat en niet bij iedereen. De kardienst was onge-regeld. Als de kar niet kwam, ging de volle emmer rechtstreeks in gracht, sloot of goot.

De goot was een andere wijze van afvoer, die al langer bestond. In sommige straten waren goten aan beide zijden, een sleuf van dertig tot veertig centimeter diep, afgedekt met planken of stenen. De smalle straten en stegen hadden een goot aan één kant of in het midden: daarin lag het vuil open en bloot. In die stadse goten verzamelde zich het slijk, de poep, de turf-as, de rotzooi van de markt én het overschot van de leerlooierijen: haren, vet en vleesresten van de huiden die enkele weken in een bad met water, urine en kalk hadden gelegen.

Die godganse troep bleef in de goot liggen stinken als de zon scheen en dreef naar de gracht als het regende. Daarbij kwam nog de smeerboel van de opkomende industrie, de walmende suikerraffinaderijen, de zwavel-

zuurfabriek, de waskaarsenfabriek, de gasfabriek, fabrieken voor soda, loodwit, stearine – alles in de gracht. De grachten waren een open riool.

Een reiziger noteerde: ‘De Amsterdamse grachten zijn over het algemeen met stinkende uitwerpsels van allerlei aard opgevuld. In vele ziet men het weggeworpene van slachters, rotte visch en afval der groenmarkten. Ontelbare doode honden en katten drijven boven, en in een gracht zag ik zelfs een paard in den afgrijsselijksten staat van verrotting.’

Laten we kijken naar een prachtige foto van de Amsterdamse Lindengracht, met op de achtergrond de Posthoornkerk van de Haarlemmerstraat. Een vroege winterdag, omstreeks 1890. De grachtenpanden aan weerskanten. De drie torens van de kerk, weerspiegeld in het water van de gracht. De gebogen lijnen van de loopbrug. De sierlijke gaslantaarns. Rechts zie je kinderen die betoverd zijn door de fotograaf. Links een kale boom. Daarachter enkele mannen die alle tijd hebben om te poseren met hun handkarren. Eén handkar mist een wiel. Een groepje vrouwen bij de stoep van een huis.

De foto ademt een serene rust, zo sereen, dat altijd weer dat sluimerende gevoel opduikt, die lokroep van de romantiek: *dat het vroeger beter was.*

Maar wat zie je niet?

Je ziet niet dat aan deze gracht een gezin met vier kinderen in één kamer woont, met een emmer in de kast. Je ziet de weerspiegeling van de grachtenhuizen in het water, maar je ziet niet de rotte visch en de doode honden,

je ziet niet dat het water zó afschuwelijk vies is dat de hele gracht in 1895 zal worden gedempt 'om hygiënische redenen'. Je ziet ook niet dat er aan de lange noordzijde van deze gracht, aan de kant van de kale boom, negentien gangen zijn. De gangen hebben namen: Schavenmakersgang, Medemblikkersgang, Oudhuizen-gang, Drie-Korenschovengang, Sint Jacobsgang, Verwersgang, Gijzelaarsgang, Houtenkamsgang, Aalsmeerdergang. Het waren geen straatnamen met een bordje op de muur, het waren namen van de volksmond.

De Jordaan kende honderden gangen. Een gang is nog smaller dan een steeg, soms veertig, vijftig centimeter of een dikke meter, het is een spleet tussen de huizen of een voormalige brandgang of een doorgang naar een achtererf. Onopvallend, donker, grijs en vies. Een gang leidt naar een achterbuurt, dat is letterlijk een terrein 'achter de buurt'. Een gang loopt dood, een steeg niet.

Medemblikkersgang – in de naam zit zijn geschiedenis. Daar woonden de immigranten uit Medemblik. Deze oude havenstad komt voor in een reisverslag van de Franse kunsthistoricus Henry Havard, die in 1873 een tocht maakte over de Zuiderzee: *Pittoreske reis langs de dode steden van de Zuiderzee*. Medemblik was 'een echt graf'. 'Pest, cholera en hongersnood hebben er zo toegeslagen dat het aardige stadje een bijzonder verlaten indruk maakt. Als men het te voet doorkruist, wordt men overmand door een dodelijke droefenis. De muren scheuren, de huizen storten stuk voor stuk in en laten grote gaten achter, zoals de tanden die mankeren in het gebit van een grijsaard.'

Vele Medemblikkers hadden dit creperende oord al verlaten en zochten hun heil in de grote stad Amsterdam, waar ze elkaar opzochten in de Jordaan, een plek dicht bij de Lindengracht, bereikbaar via een gang die hun naam zou krijgen.

Ooit was dit gebied een mikmak van binnenplaatsen, stroken, erven, tuinen. Er werd van alles getimmerd en opgetrokken, een stal, een werkplaats, een schuur, een loods, een pakhuis.

Vervolgens werd die hele boel lukraak verbouwd tot hokken en barakken, het eerst in de zeventiende eeuw, door de komst van immigranten uit de ‘Zuidelijke Nederlanden’, en uitgebreider in de negentiende eeuw door een ongekende bevolkingsgroei en door de trek naar de grote stad.

Het werden achterbuurten, bevolkt door de armsten der armen. Er was te weinig voedsel, te weinig weerstand, geen drinkwater, geen riolering. Er was wel: modder, schimmel, rook, drek en stank.

Dit was de situatie in de negentiende eeuw. Epidemieën hadden er vrij spel. Difterie. Mazelen. Tuberculose. Tyfus. Malaria. En vijf keer kwam de cholera, een ziekte die wordt overgebracht door besmet water. Met fecaliën besmet.